

I. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 343.27

DOI 10.32755/sjcriminal.2020.01.007

Єрмак О. В.,

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник
відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-1872-0383

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДИ ІНШИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: НОРМАТИВНИЙ ПІДХІД

У статті проаналізовано підходи вчених щодо поняття «інші заходи кримінально-правового характеру», яке входить до загальної структури заходів кримінально-правового впливу; досліджено окремі статті Кримінального кодексу, що стосуються неповнолітніх осіб; визначено вік неповнолітньої особи, яка підлягає кримінальній відповідальності. Автором визначено види інших заходів кримінально-правового характеру, а також особливості застосування примусових заходів медичного характеру, спеціальної конфіскації та примусових заходів виховного характеру щодо дітей.

Ключові слова: неповнолітній, заходи кримінально-правового характеру, інші заходи кримінально-правового характеру, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, спеціальна конфіскація, примусові заходи виховного характеру, покарання.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток нашої держави направлений на євроінтеграцію і, безперечно, потребує переосмислення теоретичних положень сутності неповнолітньої особи з метою найефективнішого застосування заходів кримінально-правового реагування щодо осіб, які не досягли 18 років.

Проблемі впливу заходів кримінально-правового характеру на неповнолітніх правопорушників приділяється багато уваги у суспільстві, проте це не призводить до кардинальних змін. Неповнолітні вчиняють найчастіше кримінальні проступки та нетяжкі злочини, пов'язані із вживанням наркотиків і насильством, крадіжки, хуліганство та інші види кримінальних правопорушень.

Основні фактори вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми найчастіше пов'язують з їх проживанням у непов-

них, проблемних та малозабезпечених сім'ях; соціально-педагогічною занедбаністю; кримінальним оточенням; алкогольною або наркотичною залежністю тощо.

Як відомо, у разі порушення кримінально-правової заборони до особи може бути застосовано не лише покарання, а й інші заходи кримінально-правового характеру. Вже сьогодні більшість розвинених держав світу, зазначає М. І. Хавронюк, поступово відступаючи від постулатів неокласичної школи кримінального права і виходячи з мети ресоціалізації винного, як основної мети кримінального закону, у своїй кримінально-правовій політиці дотримується дуалізму покарань та інших заходів кримінально-правового впливу [1, с. 6–7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що в доктрині кримінального права безпосередньо вивченню заходів кримінально-правового характеру присвячені праці Ю. В. Бауліна, А. А. Березовського, Е. Л. Біктімерова, С. В. Векленко, Є. М. Вечерової, О. О. Дудорова, В. К. Дуюнова, В. С. Єгорова, І. Е. Звечаровського, К. М. Карпова, О. В. Козаченка, В. М. Куца, Ф. К. Набіулліна, А. А. Павлової, М. І. Хавронюка та інших науковців. Наукові розробки вказаних авторів безперечно містять значну кількість корисних теоретичних положень і висновків. Однак зазначимо, що думок стосовно інших заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до неповнолітніх, серед наведених фахівців небагато. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне в межах цієї публікації висловити деякі власні міркування щодо поняття, змісту та сутності інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх.

Мета статті полягає у визначенні видів та основних ознак інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Якщо аналізувати поняття «засоби кримінально-правового характеру», то вони визначаються як заходи, передбачені кримінальним законом, які застосовуються безвідносно до юридичної природи поведінки особи, яка вчинила злочин (кримінальне правопорушення), зі зміною її кримінально-правового статусу. За своїм змістом поняття захо-

дів кримінально-правового характеру містить різні форми реалізації кримінальної відповідальності [2, с. 38].

Розглядаючи поняття інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх, зазначимо, що до категорії неповнолітніх злочинців відносяться особи, яким до часу вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років (ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу (далі – КК) України). А також з 14 років, якщо особа вчинила умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників та інші кримінальні правопорушення, повний перелік яких міститься у частині 2 ст. 22 КК України [3].

Зауважимо, що зважати на питання досягнення відповідного віку неповнолітньою особою необхідно саме на момент вчинення нею кримінального правопорушення. Так, наприклад, суд може встановлювати покарання особі, коли їй уже виповнилось 16 років, а на момент вчинення кримінального правопорушення було 15 років. Відповідно у ст. 101 КК України арешт полягає в триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років [3].

Слід зазначити, що у частині 2 ст. 98 КК України передбачено окремий розділ про особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, можуть застосовуватися судом тільки п'ять видів покарання, а саме: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт та позбавлення волі на певний строк. Водночас суд вправі призначити додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у випадках, визначених КК України [3].

Поняття сутності інших заходів кримінально-правового характеру сформулював у своїх публікаціях М. О. Стручков, який наголошував на різниці між такими заходами і покаранням: у випадку реалізації кримінальної відповідальності без застосування покарання вона набуває форму інших заходів, відмінних від власне покарання» [4, с. 51].

У результаті аналізу поняття «інші заходи кримінально-правового характеру» Е. Л. Біктімеров зробив висновок, що це заходи державного примусу, передбачені Кримінальним кодек-

сом, які застосовуються на підставі ухвали або вироку суду, з метою виправлення особи, яка вчинила кримінально каране діяння, забезпечення безпеки суспільства і запобігання вчиненню нових злочинів і суспільно небезпечних діянь [5, с. 8].

На думку А. А. Павлової, такі заходи є правовими наслідками забороненого кримінальним законом діяння, особливою кримінально-правовою формою державного примусу, що призначаються і застосовуються на підставі рішення, яке набрало чинності, до осіб, визначених у нормах, що регулюють їх застосування, що полягають у застосуванні обмежень їх прав і свобод, що не мають карального навантаження, спрямованих на примушування до вчинення певних дій з метою забезпечення безпеки суспільства, утримання осіб від вчинення нових заборонених кримінальним законом діянь, усунення умов, що сприяють вчиненню заборонених законом діянь, відновлення положення потерпілого [6, с. 136–137].

Інші заходи кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх С. Ю. Оловенцова розуміє як державно-примусові заходи, передбачені кримінальним законом, але які не є каральними, що застосовуються до осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності, але не досягли повноліття до моменту винесення вироку судом, які вчинили злочин або суспільно небезпечне діяння, що підпадають під ознаки, передбачені Кримінальним кодексом, з метою превентивно-виховного, виправно-попереджувального, соціально-виховного і лікувально-профілактичного впливу [7, с. 9].

Учена класифікує інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх, таким чином:

а) превентивно-виховні заходи (умовне засудження, примусові заходи виховного впливу);

б) виправно-попереджувальні заходи (переміщення неповнолітніх до спеціальної навчально-виховної установи закритого типу органу управління освітою);

в) соціально-відновлювальні заходи (примусові заходи виховного впливу у вигляді покладання обов'язку загладити заподіяну шкоду, конфіскація майна);

г) лікувально-профілактичні заходи (примусові заходи медичного характеру [7, с. 9].

На основі аналізу наведених позицій криміналістів можна зробити висновок, що іншими заходами кримінально-правового характеру, які застосовуються до неповнолітніх, є заходи державного примусу, що не несуть якогось репресивного або карального навантаження, а переслідують у першу чергу мету превенції.

До інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх, належать:

- примусові заходи медичного характеру;
- спеціальна конфіскація;
- примусові заходи виховного характеру.

Розглянемо докладно ці заходи.

Як зазначено у ст. 93 КК України, примусові заходи медичного характеру можуть бути призначені судом одній з трьох категорій осіб, у тому числі неповнолітніх, а саме:

- особам, які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння;
- особам, які вчинили у стані обмеженої осудності кримінальні правопорушення;
- особам, які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

Слід зазначити, що метою застосування примусових заходів медичного характеру є вилікування, поліпшення психічного стану, а також попередження вчинення нових діянь.

У ст. 94 КК України вказується, що залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати такі види примусових заходів медичного характеру:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом;
- 3) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом;
- 4) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.

Підкреслимо, що примусові заходи стосовно неповнолітніх застосовуються окремо від повнолітніх осіб. Психіатрична допомога дітям надається винятково дитячим лікарем-психіатром та іншими фахівцями, які мають підготовку з роботи з дітьми [8].

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, але за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу. До психіатричного закладу із звичайним наглядом може бути за рішенням суду госпіталізована психічно хвора особа, яка за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі і лікування у примусовому порядку. Обов'язковими умовами перебування психічно хворих у психіатричному закладі із звичайним наглядом є ізоляція цих осіб від інших психічно хворих, що забезпечується шляхом зачинення відділення або палати пацієнта, а також обмеження пересування: можливість прогулянок тільки на території психіатричного закладу. Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом застосовується судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду [8].

Госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду [8].

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під озна-

ки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого переліком статей Особливої частини КК України [3].

З метою правильного розуміння кримінально-правового значення спеціальної конфіскації треба зважати на те, що законодавством України передбачено чотири види кримінально-правової конфіскації:

1. Конфіскація майна як додаткове покарання (ст. 52, 56 КК України).

2. Спеціальна конфіскація (ст. 96-1, 96-2 КК України).

3. Конфіскація майна як захід кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (примусове безоплатне вилучення у власність держави майна юридичної особи, яке застосовується судом у разі ліквідації юридичної особи згідно з КК України).

Необхідно мати на увазі, що до неповнолітньої особи такий захід, як спеціальна конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, яке є власністю неповнолітнього, застосовується на загальних підставах.

Так, відповідно до вимог ч. 3 ст. 96 КК України спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених цим Кодексом, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності [3].

Примусові заходи виховного характеру є заходами, що застосовуються з метою здійснення виховання неповнолітніх, забезпечення додаткового контролю за ними і запобігання вчиненню ними нових суспільно небезпечних діянь [9, с. 373].

Згідно зі ст. 105 КК України видами таких заходів є:

– застереження;

– обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

– передача під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, або педагогічного чи трудового колективу за його згодою, або окремих громадян на їхнє прохання;

– покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки;

– направлення у спеціальну навчально-виховну установу для дітей і підлітків до моменту виправлення неповнолітнього, але не більше ніж на три роки. Види таких установ є загальноосвітні школи соціальної реабілітації (для неповнолітніх віком від 11 до 14 років) і професійні училища соціальної реабілітації (для неповнолітніх віком від 14 до 18 років) [3].

Додатково до цих заходів передбачено ще один, який застосовується судом, але не вважається примусовим заходом, – призначення неповнолітньому вихователя [9, с. 373].

Слід зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 97 КК неповнолітній може притягуватися до кримінальної відповідальності у разі ухилення від застосування до нього примусових заходів виховного характеру [3].

Висновки. Нами було проаналізовано КК Україна і спеціальну літературу з метою вивчення правової природи інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх. Комплексний аналіз дав змогу трактувати досліджуване поняття як заходи державного примусу, що не несуть карального навантаження або репресивного навантаження, а переслідують мету виховання, піклування і превенції про дітей.

Основними видами інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх, є примусові заходи медичного характеру, спеціальна конфіскація та примусові заходи виховного характеру. Разом з цим у подальших наукових розробках ми спробуємо перевірити наше припущення. Можливо іншими заходами кримінально-правового характеру, крім наведених вище, можуть бути визнані й інші кримінально-правові наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? *Юридичний вісник України*. 2013. Вип. № 21 (934). URL:

<http://justice.org.ua/politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/zakhodi-kriminalno-pravovogo-vplivu-yaki-voni-buvayut-chastina-1> (дата звернення: 10.01.2019).

2. Звечаровский И. Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. Вып. № 3. С. 36–39.

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

4. Стручков Н. А. Уголовная ответственность и её реализация в борьбе с преступностью. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1978. 287 с.

5. Биктимеров Э. Л. Иные меры уголовно-правового характера и их роль в осуществлении задач уголовного права России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 2009. 27 с.

6. Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. исслед. универ-т «Высшая школа экономики». Москва, 2011. 219 с.

7. Оловенцова С. Ю. Иные меры уголовно-правового характера, применяемые к несовершеннолетним: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Рязань, 2010. 24 с.

8. Васильев А. І. Примусові заходи медичного характеру. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/primusovi-zakhodi-medichnogo-kharakteru/> (дата звернення: 08.01.2020).

9. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, 2014. 944 с.

Yermak O. V.,

Ph.D. in Law, Chief Scientific Researcher of the Department
of Scientific Activity and International Cooperation,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1872-0383

ON ISSUE CONCERNING TYPES OF OTHER CRIMINAL AND LEGAL MEASURES FOR JUVEMILES: NORMATIVE APPROACH

Much attention in society is given to the problem of the impact of criminal and legal measures on juvenile offenders but it does not lead to radical change. Juveniles often commit various types of criminal offenses related to drug use and violence.

In the process of analyzing the Criminal Code of Ukraine and special literature in order to study the legal nature of other measures of criminal law applicable to minors, the following their types are investigated: coercive measures of medical nature, special confiscation and coercive measures of educational nature.

In order to treat, improve the mental state, prevent committing of new offenses against minors, coercive measures of medical nature are applied. Namely they are:

providing compulsory outpatient psychiatric care; hospitalization in a psychiatric institution with regular supervision; hospitalization in a psychiatric institution of intensive care; hospitalization in a psychiatric institution under strict supervision.

Special confiscation is a compulsory, gratuitous seizure by a court of state property of money, property and other property and applies to a minor in general. Determining the type of coercive measure takes place in court and depends on the severity of the crime and other circumstances.

Coercive measures of educational nature are measures aimed at educating minors, providing additional control over them and preventing from committing of new socially dangerous actions. Types of such measures are warnings; restriction of leisure and establishment of special requirements for minor's behavior; transferring under the supervision of parents or persons replacing them, or teaching or work staff with their consent, or individual citizens at their request; imposing on a minor who has reached the age of fifteen and has property, money or earnings, the obligation to compensate for the property damage caused; referral of a minor to a special educational institution and appointment of a minor educator.

Key words: *juvenile criminal law, Criminal Code of Ukraine, coercive measures of medical nature, special confiscation, coercive measures of educational nature, punishment.*

References

1. Khavroniuk, M. I. (2013), "Measures of criminal and legal influence: what are they?", *Legal Bulletin of Ukraine*. 2013. Issue № 21 (934), available at: URL: <http://justice.org.ua/politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/zakhodi-kriminalno-pravovogo-vplivu-yaki-voni-buvayut-chastina-1> (accessed 10 January 2020).
2. Zvecharovskiy, I. E. (1999), "Measures of criminal and legal nature: concept, system, types", *Legality*, Issue № 3, pp. 36–39.
3. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
4. Struchkov, N. A. (1978), *Criminal liability and its implementation in the fight against crime*, Saratov University Publishing House, Saratov.
5. Biktimerov, E. L. (2009), *Other measures of criminal and legal character and their role in realization of tasks of the criminal law of Russia*, Saratov.
6. Pavlova, A. A. (2011), *Other measures of a criminal and legal nature*, National Research University "Higher School of Economics", Moscow.
7. Oloventsova, S. Yu. (2010), *Other measures of a criminal and legal nature applied for minors*, Riazan.
8. Vasyliiev, A. I. (2018), "Coercive measures of medical nature", *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, available at: URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/primusovi-zakhodi-medichnogo-kharakteru> (accessed 08 January 2020).
9. Dudorov, O. O. and Khavroniuk, M. I. (2014), *Criminal Law*, Kyiv.